

պիսի համարձակութիւններ կուտան երբեմն իրենց գրչին:

Աւելորդ չըլլար զիտել տալ նաեւ՝ թէ Ղ. Փարպեցի, նմանափոխ ազգաքի մը պարագային, այսինքն Վարդանանց պատեւրագին հետեանքով իրենց նախարար ամուսիններէն ալ յիշեցած փափուկ Տիկիններուն զրկանքի կեանքը չհշտելու պահուն, կը յիշէ անոնց «քօղի տակէն տաղին անդին սեկ սեկ աչքերնին յաճելու» երբեմնի տրկարութիւնը՝ որմէ հրամարած էին արդէն: Ո՞վ գիտէ՝ «Նափու ազատ կոնայք ապրեցան ինկարագործ անօթոյ, և ստ ի զաւարտուն սեկ սեկ քօթափերոյ» խօսքը՝ վերջիշումով մը դուզորդուած չէ՞ արդեօք Փարպեցիի

նկարագրութեան մէջ: Մենք կ'առաջարկենք թարգմանել զայն, նկատի առնելով Հեղինակին ընդհանուր միտքը հակադրական տողերու կիրարկումով: «Իրենց արխանովը մը կըրտուած փեսաները, ա՛յ վախ մը չունին մեղքի աղետներէն... անով ազատունին վերջ տուա... կեանքի զրօսանքներուն, անով ազատ կ'ենէին ու փրկուեցան կտաւեղէններ չ'ենէլ և իրենց արտաւանգը սեկ սեկ քօթափեր»:

Ահա՛ ինչ որ կը թելադրէ մեզի՝ Վարդան Վարդապետի կողմէ արտաւանգ և աւարտութեան տրուած մերձեցումը:

Ե. Ե. Դ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՏԵԱՌՆԵՂԲՈՐ ՀԱՅ ՎԱՆՔԸ ՅՈՎՍԱՓԱՏԻ ԶՈՐԻՆ ՄԷՋ

«Գլխադիր» և «Տեառնեղբայր» կրկին Ս. Յակոբներու յիշատակին վաղնջական ժամանակներէն կառուցուած է Սիոնի լեռան վրայ հռչականուն Հայոց վանքը, որ ունեցած է իր յատուկ միաբանութիւնը, և ունի իր ուրոյն պատմութիւնը: Աւանդութիւն, յիշատակարաններ, արքունի հրովարտականք, արձանագրութիւններ և պաշտօնական գրութեանց ամբողջութիւն մը, անհրաքելի կերպով կ'ապացուցանեն նոյն մենաստանին հայկական սեփականութիւնը: Երուսաղէմի Հայ միաբանութիւնը Սիոնի բարձունքին վրայ կառուցած այդ պանծալի հաստատութիւնէն զատ, ունեցած է ուրիշ վանք մըն ալ, յանուն Ս. Տեառնեղբոր, Յովսափատի Զորին մէջ: Անոր հետքը թէ և չկայ հիմակ, բայց պատմական փաստեր և յիշատակարաններ կը վերկայեն թէ նախնի դարերու հայ բարեպաշտութիւնը չէ զոհացած Սիոնի Ս. Տեառնեղբոր միակ վկայարանով, այլ անոր նահատակութեան տեղոյն վրայ կամ մօտը ջերմեռանդօրէն փափաքած է, շատ կանուխէն, հաստատել ուրիշ վանք մըն ալ «Ս. Տեառնեղբայր» անունով:

Եկեղեցական պատմութիւնէն գիտենք թէ

Տեառնեղբայրը երկար ժամանակ երուսաղէմի եկեղեցւոյն Էպիսկոպոսապետն էր, ու անոր Սթոյր, իբր ի որհրդանշան քրիստոնէական Նուիրապետութեան, մեր Ս. Յակոբայ եկեղեցւոյն մէջ կը մնար. գիտենք նաեւ թէ Տեառնեղբայրը նահատակուած է Տաճարին մօտ տեղ մը. վասնզի այն ժամանակի քրիստոնէական կրօնի ընդգլխավորները ուղիքին փակել բերանը քրիստոսի այդ անձնուէր Առաքելոյն, բայց ան իր ձայնը լսելի կ'ընէր Տաճարին աշտարակէն, և ճշմարտութեան հակառակորդները կատաղութեան նոպայէ մը բռնուած՝ աշտարակէն վար գլորեցին Տեառնեղբայրը. և երբ ան՝ կ'աղօթէր իր թըշնամեաց համար, անոնցմէ մին սօփանով զարկաւ Սուրբի գլխին, ու ան նահատակուեցաւ ի սէր Քրիստոսի: Եւսեբիոս, Հիզկիսիպոսէն և Կղեմէսէն առնելով, մանրամասն կը պատմէ անոր նահատակութեան պարագաները ու կը գրէ. «այոպէս վկայեալ նա, և թաղեցին չնա անդէն ի տեղւոյն. և մինչև ցայսօր ժամանակի շիրիմ նորա կայ առ կողմն տաճարին» (Եկեղեց. Պատմ. Դպր. Բ. էջ, 125-130): Սյա վրկայութիւնը բացօթե կերպով կը հաստատէ

տիրող աւանդութիւնը Ս. Տեառնեղբոր գերեզմանին նկատմամբ: Դ.րդ դարուն, Կիւրեղ Երուսաղէմացիին օրով, Տեառնեղբոր նշխարները գտնուած են և Սիւն փոխադրուած, մեր այժմու Ս. Յակոբայ եկեղեցւոյն տեղը, ինչպէս կը վկայեն աւանդութիւնք և վկայաբանութիւնք: Բայց մէնէն որով վկայութիւնը հուսալի չարթիր քաղաքին (Փարիզի մօտ) մատենագրանին մէջ գտնուած և Յունարէնէ Լատիններէն թարգմանուած Ժ.րդ դարու ձեռագիր մը, չոր Պոլլառեանք հրատարակած են 1889'ին (Revue Biblique, 1919. էջ 480-499): Այդ ձեռագիրին համեմատ Դ.րդ դարուն, Ս. Տեառնեղբոր գերեզմանին վրայ կը շինուի վկայարան մը և նշխարներէն մաս մը կը փոխադրուի այդ նորակերտ վկայարանը:

Նոյն թուականին, յայտնի է թէ քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ տակաւին մուտ գործած չէր խորականութեան ոգին. բոլոր քրիստոնէաները, «մի հօտ և մի հովիւ», առ հաւարակ ջերմեռանդութեամբ կը յաճախէին տնօրինական Ս. տեղեր. պաշտամունքներ կը կատարէին միասնաբար: Որով թուականէ մը յետոյ է որ՝ Երուսաղէմի մէջ, իւրաքանչիւր ժողովուրդ կ'ունենայ իրեն սեփական ուխտատեղիները և վանքերը: Մեր ձեռքը գտնուած յիշատակարաններ կը վկայեն թէ Է.րդ դարուն, Յովսափատի Ս. Տեառնեղբոր վանքը Հայոց սեփականութիւնն էր: Անաստաս Հայ վարդապետին կազմած ցանկին մէջ, զուցէ Պաղեստինացիները առարկելի մասեր մատնանէն, սակայն ան իր հիմքին մէջ իրականութենէ բոլորովին դուրս չի կրնար նկատուիլ: Երուսաղէմի և չրջակայից մէջ յերեան եկած հայկական արձանագրութիւններ, մուլայիքներ, և աւերեալ Հայ վանքերու հատակոտոր յիշատակարանները յայտնար կը ներշնչեն թէ օր մը թեւեւ կարելի ըլլալ վերականգնել Անաստաս վրդ.ի վանօրէից չուցակը՝ իր գլխաւոր գիծերուն մէջ. (*):

Յովսափատի Ս. Տեառնեղբայրը, որ

Արիստղոմայ արձանին հարաւային կողմը կը գտնուէր, հետեւեալ կերպով կը յիշուի նոյն վարդապետի չուցակին մէջ. «Սահառունեաց վանքն, չոր Քարուվանք կոչեն, որ Տեառնեղբորն է, չոր բնաւաւ վէճն»: Սահառունք կը նկատուին հայ նախարարութիւններէն մին, որուն ծագումը շատ յայտնի չէ: Ս. Սահառի գահանամակին մէջ Խե.րդ կարգն է: Զորորդ գարէն սկսեալ, պատմական գերմը ունեցած են Սահառունք: Իրենց բրնակութիւնը կը թուի ըլլալ Շիրակի մէջ: Մուշկ, Բաս և Կարեւ Սահառունք կը յիշատակուին պատմութեան մէջ: Իսկ Է.րդ դարուն, Դաւիթ Սահառունք շինած է Մրենի հոյակապ եկեղեցին Շիրակի մէջ. և ան յիշատակներ ունեցած է, նոյն իսկ Աղթամար (Շիրակ, էջ 140): Սահառունեաց մասին կարելի է փոքր ի շատէ ծանօթութիւններ քաղել Ալիշանի Շիրակէն (էջ 141-142): Անհաւանական չեմք կատար Դաւիթ Սահառունքի վերագրել Յովսափատի Ս. Տեառնեղբոր վանքին շիթիւնը, քանի որ ան կործանուած կրնար ըլլալ 614'ի ղարսիկ արշաւանքներու ընթացքին: Թ.-ԺԲ.րդ դարուն կը յիշուին նոյն վանքը նոյն իսկ օտարներէն: Արար մատենագիր մը, Մուգատտարի, 985'ին կը գրէ թէ՝ Յովսափատը ծաղկեալ ուխտատեղի մըն էր, պարտէզներով, այգիներով ու զարդարուած եկեղեցիներով, և կը յարէ թէ ճգնաստուն վանականներ, ինչպէս Հայեր, յայնք և ասորիներ խուցերու մէջ կը բնակէին և կը չէնցնէին Սելուկամի տարար գիւղական ստորոտը (Revue Biblique, 1919, էջ 493 - 495): Այս վանքը ԺԲ. 'րդ դարուն, Սալահէտտինի և անոր յաջորդներուն արշաւանքներուն հետեւեալով որչափ ալ կործանուած նկատենք, բայց քանի որ ունինք յիշատակարաններ, որ լացայայտօրէն կը յիշեն այս վանքին գոյութիւնը մինչև ԺԷ.րդ դար, կը տարուինք մտածել թէ Հայ միաբանութիւնը կարողացած է նոյն արշաւանքներէն վերջ վերաշինել Ս. Տեառնեղբոր վանքը: Օտարներէն Ալլատիոս, Վատիկանի մատենագրանապետը (+ 1669), իր Երուսաղէմի պատմութեան գրքին մէջ («Կարօ Մրբոց Հ. Մկրտիչ Ազգերեանի, Հատ. 10, էջ 257) կ'գրէ. «Ոչ կարի հեռի է ի Զորոյն

(*) Անաստաս պատմական անձ մըն է, որ Երուսաղէմ գալով կը չուցակագրէ այն Հայ վանքերը, որ գոյութիւն ունէին նոյն պարուն, հայ իեթաւնի իր ինքնացանց համաձայն:

Յովսափատայ վանք Սրբոյն Յակոբայ աստուածեղբոր՝ բնակեալն ի Հայոց»։ Մեր Ս. Յակոբայ մատենադարանին (Թ. 1130) անթուական ձեռագիր «Ազօթագրքի» մը մէջ, Մարկոս գրիչ հայ ուխտատեղիներու ընդօրինակեալ շուքակի մը մէջ, Յովսափատի վանքերու շարքին կը յիշէ Ս. Տեառնեղբոր վանքը, բնկով. «Եւ եկեղեցի մի Յակոբայ աստեղայն, որ եղև քարկոծեալ ի տաճարն»։ Բայց ամենէն բացայայտ վկայութիւնը կը գտնենք Ղայաթիոյ (Կ. Պոլիս) Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ զրապիք Գանձարանի մը յիշատակարանին մէջ, չոր ընդօրինակած է Ղ. վրդ. Փիւղալէմեան—«Եւ արդ գրեցաւ սա ի սուրբ քաղաքիս երուսաղէմ, ընդ հովանեաւ Յարութեանս Բրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. և Գողգոթայի և Սուրբ Յակոբայ, և Յովհաննու աստեղայն Քրիստոսի, և Սուրբ Սարգսի զօրավարին, և Սուրբ Առաքելոցս և Հրեշտակապետացս, և Սուրբ Փրկչին, և Սուրբ Ծննդեանն, և Սուրբ Աստուածածնին, և Սուրբ Համբարձմանն և Սուրբ Տեսնեղբոր, և Սուրբ Լեոնտիոսմանն, և այլ ամենայն Տնօրինականացս Բրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, ի կաթողիկոսութեան Հայոց Տեառն Կարապետի, և յեպիսկոպոսութեան սուրբ քաղաքիս երուսաղէմայ Տէր Մկրտչայ և Տէր Արքանամին, և այլ ամենայն միաբանացս Սուրբ Յակոբայ ամէն... Յիշեցէք... զանարհեստ գրիչս զներսէս էրէցս, և զծնողսն իմ... Յետկար և զՄարթայ...»։ (Եօսաթ Հայոց, էջ 18-19)։ Ինչպէս կը տեսնուի, յիշատակարանին գրիչը՝ ներսէս երէց իր «Գանձարանին» ընդօրինակութիւնը կը կատարէ երուսաղէմի մէջ և կը յիշատակէ իր ժամանակին ազգային ուխտատեղիները, և առանց թուականի կը յիշէ իրեն ժամանակակից Կարապետ Կաթողիկոսը և երուսաղէմի հայ եպիսկոպոսները։ Կարապետը կ'իլիկիոյ կաթողիկոսն է (1448-1477), որով նոյն ձեռագիրը ընդօրինակուած կ'ըլլայ 1448-էն մինչև 1477 երկարող տարիներուն մէջ, և Յովսափատի Ս. Տեառնեղբոր վանքն ալ իր գոյութիւնը պահած կ'ըլլայ մինչև այդ թուականը։

Ուշագրութեամբ կարդալով վերի յիշատակարանի մէջ յիշուած ուխտատեղիները, կը գիտենք որ նախ և առաջ կար-

գաւ նշանակուած են քաղաքին մէջ զրուսուածները, և ապա քաղաքէն դուրս գտնուած «Ս. Փրկչի. Ս. Ծննդեան, Ս. Աստուածածնին, Ս. Համբարձման և Ս. Տեառնեղբոր և Ս. Լեոնտիոսման» վանքերը. արդէն իր կարգին յիշատակուած ըլլալով Սիոնի մեր Ս. Յակոբայ վանքը, Լեոնտիոսման վանքէն առաջ, առանձինն յիշատակուած Ս. Տեառնեղբոր վանքը, պէտք է ընդունուի թէ՛ Քարովանքի և Յովսափատու Ս. Յակոբայ վանքը, որ այժմ աւերակ է։

Պատմական այս յիշատակներուն անդարձումը յիշել կուտայ մեզ մեր նախնեաց բարեպաշտական ոգին, որ գիտցած է Ս. Տեղեաց յարգը ճանչնալ և անոր բազմազան շնորհաց վայելքը բմբռնել։ Նոյն ոգին կրած է նախ մեր Սարգիս Շնորհալի վարդապետը, որ Յակոբայ Առաքելոյն կաթողիկեայց թղթին մեկնութեան զրքին վերջին յորդորակին մէջ, հետեալ կերպով կ'արտայայտուի, «Եւ ես սակս այնորիկ զերուսաղէմ սիրեմ և զովեմ և երանեմ, զի այսպիսի զանազանութիւնք շնորհացն Աստուծոյ եղեն անդ»։

Երանե՛ անոր որ կը զգայ ու կը զրնահատէ Ս. Տեղեաց մէջ Աստուծոյ շնորհաց զանազանութիւնները և կ'արժանաւորի անոնց։

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

— «Արդ զայս շնորհ, եղբար, սոսկեցուն մեր միտք մշտնադիտելով յերանման սու ազգի տեսակն, ի զաւակն արդարաց, յերկիրն պարզեաց՝ յանձնալի քաղաքն Երուսաղէմ, ի հրաշակիւն տաճարն Աստուծոյ, ուր օրհնէն աստուածաստիք և մարգարէն հոգեկիրք, արդար շնորհալիցք. հարկն կ'ստանալիք և որդիք խրատեալք. ուր նշանք երկնային և արեւմտեալ երկրային, ուր յայտնաբերեալ հրեշտակաց և ընդունեալք ի անուն կեկեղանի Հոգւոյն Սրբոյ, որով Աստուած անուայի արշմարտապետս պնդեցի՝ որոց ողբին արքութեամբ համեմատեալ են ընդ Աստուծոյ»։

(ԵՂԵՇԷ. Մատթ. 274)։